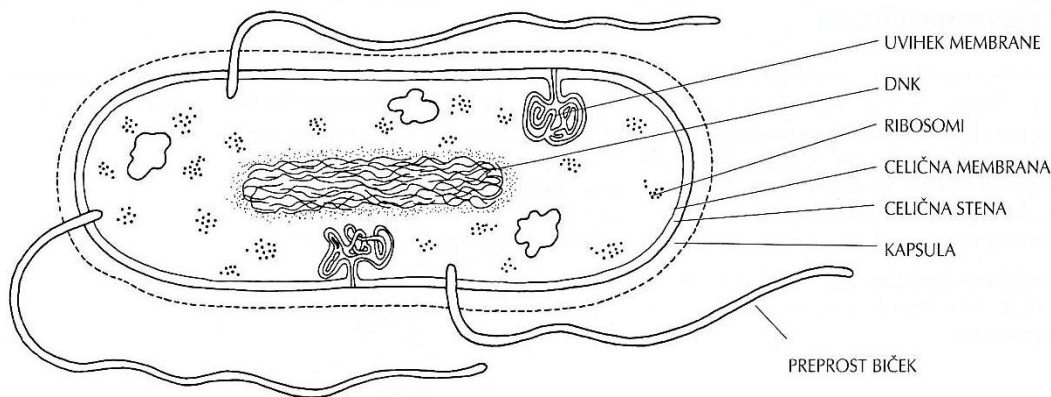

BIOLOGIJA CELICE

	Prokariotska celica	Eukariotska celica
Velikost celic	0,5 – 8 μm	10 – 100 μm
Dedni zapis	V eni krožno oblikovani molekuli DNK, ki ni povezana z beljakovinami	v številnih linearno oblikovanih molekulah DNK, povezanih z beljakovinami histoni
Jedrni ovoj		✓
Jedrce		✓
Delitev	cepitev	mitoza, mejoza
Ribosomi	manjši	večji

PROKARIOTSKÉ CELICE

Fotosintetske bakterije (modrozelené cepljivke) so edine z membranskimi strukturami, ki celico razdeljujejo na predelke.

Uvihki membran imajo funkcije drugih celičnih struktur – kloroplast ali mitohondrij.

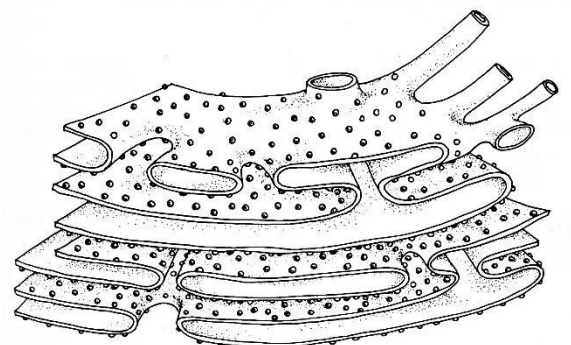
ORGANELI

JEDRO

- jedro usmerja dogajanje v celici na podlagi informacij v molekulah DNA
- **jedna ovojnica**: iz dveh membran (zunanja se nadaljuje v zrnati ER), objedni prostor med membranama, pore (nadzorujejo izmenjavo snovi med citoplazmo in jedrom)
- molekule DNK so povezane s jedrnimi beljakovinami, histoni
- **kromatin**: nitast preplet molekul DNK (pri celični delitvi se zvijejo v kromosome)
- **jedrce**: ima dedni zapis za RNK in sintetizira osnovne dele za ribosome

ENDOPLAZEMSKI RETIKULUM

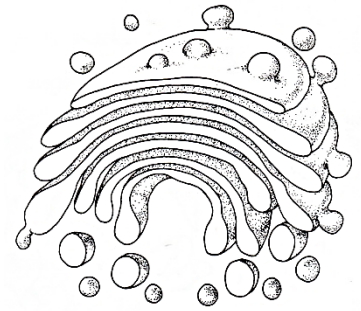
- splet cevastih ali mehurjastih prostorov (**cistern**), obdanih z membrano

- **zrnati ER:** na njem so ribosomi → sintetizira beljakovine, je podaljšek membrane jedrnega ovoja
- **gladki ER:** transport po celici, nastanek membranskih fosforilidov

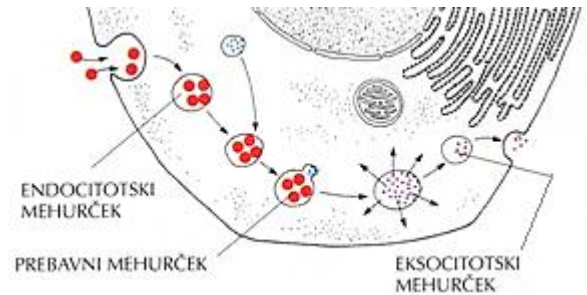
GOLGIJEV APARAT

- membrane tvorijo **cisterne**
- kemično preoblikuje in sortira produkte, ki jih celica izloča, jih zapakira v mehurčke (**vezikle**) in odda
- pripravlja membrane za obnavljanje celične membrane

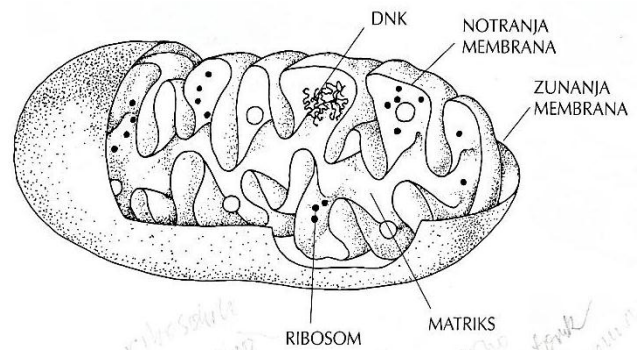
LIZOSOM → Ž

- vezikli, ki vsebujejo prebavne encime
- nastajajo z odcepljanjem od Golgijevega aparata (imajo membrano)
- sodelujejo pri znotrajcelični prebavi → **endocitotski vezikel** (snovi-hrana iz okolice) + lizosom = **prebavna vakuola** (sekundarni lizosom)
- samo v živalskih celicah, pri rastlinskih vlogo včasih prevzame vakuola

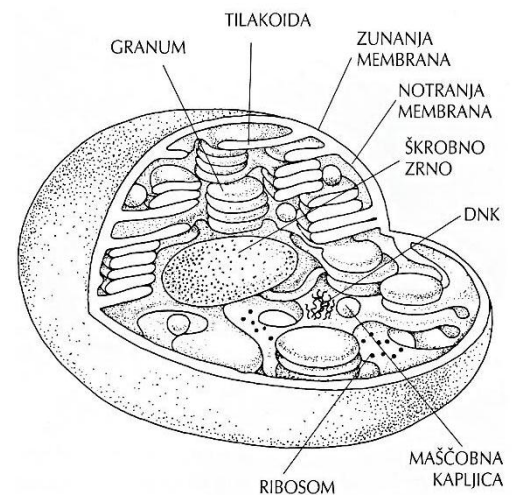
MITOHONDRIJ

- ima dve membrani: zunanja gladka, notranja pa močno nagubana (gube so **kriste**/grebeni ali **tubuli**/cevke)
- **matriks:** tekočina med membranama
- izvaja celično dihanje: sproščanje ATPja
- mitohondrijska DNK (mDNK)
- ribosomi → sinteza nekaterih beljakovin

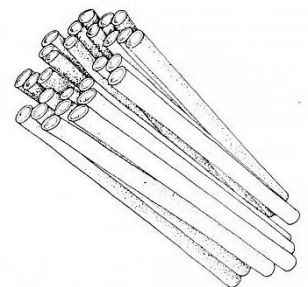
KLOROPLAST → R

- spada med plastide (**levkoplasti** so plastidi, kjer celica shranjuje rezervne snovi, če je to škrob, jih imenujemo **amiloplasti**)
- ima dve membrani: notranja se guba v **tilakoide** (**grane** so skladovnice diskastih delov tilakoid)
- **stroma:** tekočina med tilakoidami
- **klorofil:** fotosintetsko barvilo v membranah tilakoid (tu so tudi encimi za fotosintezo)
- v notranjosti: kloroplastna DNK, encimi, ribosomi

CENTRIOL → Ž

- sodeluje pri celični delitvi → sproži niti delitvenega vretena

VAKUOLA → R

- skladiščenje in odstranjevanje odpadnih snovi, rast
- membrana je imenovana **tonoplast**, vsebina pa **celični sok** (vodna raztopina z ioni)

CELIČNA MEMBRANA

- lipidni dvosloj in beljakovinske molekule
- fosfolipidi:
  - hidrofilni del: topen v vodi (glavica) glicerol + fosfatna skupina
  - hidrofobni del: vodoodbojen (dva repa) 2 maščobni kislini
  - v membrani se obrnejo hidrofilni deli navzven, hidrofobni pa drug k drugemu
- **liposomi**: kroglice iz lipidnega dvosloja
- organeli brez membrane: jedrce, centrioli, ribosomi

SNOVI, KI SESTAVLJAJO CELICO

VODA – 80%

- medij, v katerem potekajo kemične reakcije
- polarna – topilo polarnih molekul
- **hidratacijski ovoj** oz. vodni plašč:
  - pri ionih je različno velik (večji ioni manjši plašč, manjši večji)
  - vpliva na prehajanje ionov preko membrane
  - vodi, ki se v obliki hidratacijskih ovojev veže okoli ionov, pravimo vezana voda
- počasi se segreva in ohraja → večja temperaturna stabilnost

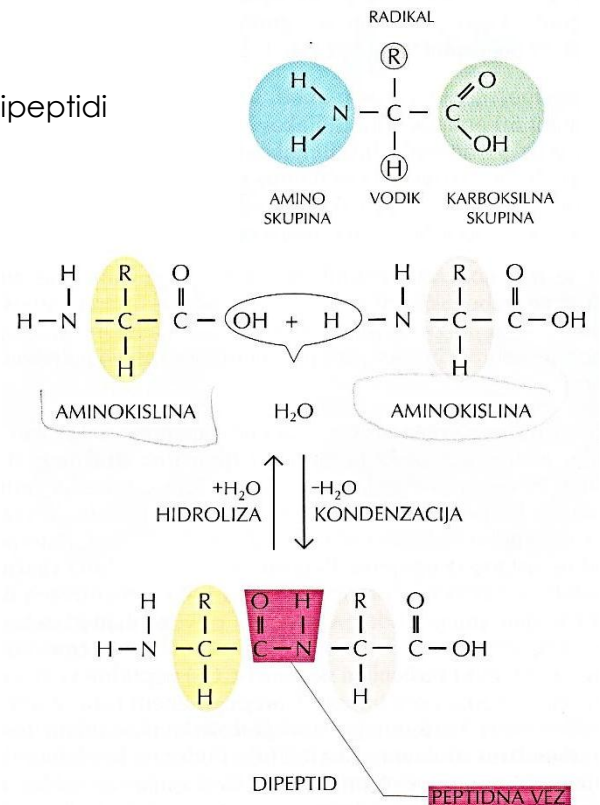
OGLJIKOVI HIDRATI – 2-3%

- nastajajo pri fotosintezi,
- so vir in zaloga energije ter gradbena sestavina
- prek kisika tvorijo **glikozidno vez**, ki jo cepijo encimi
- MONOSAHARIDI:
  - glukoza, grozdni sladkor
  - fruktoza, sadni sladkor
  - galaktoza
  - riboza in deoksiriboza (pri deoksiribozi je namesto ene -OH skupine samo -H)
- DISAHARIDI
  - saharoza (glu+fru)
  - maltoza, sladni sladkor (glu+glu)
  - laktoza, mlečni sladkor (glu+gal)
- POLISAHARIDI
  - ZALOŽNA POLISAHARIDA – rezervna hrana
    - rastline: **škrob** (gomolji, plodovi, korenine; encim je amilaza) – dokazujemo z jodovico
    - živali: **glikogen** (v jetrih in mišicah)
  - STRUKTURNA POLISAHARIDA
    - **celuloza**: celična stena (encim je celulaza, imajo ga le glive)
    - **hitin** (členonožci, raki, glive) = polisaharid + krajše beljakovinske molekule

BELJAKOVINE – 10%

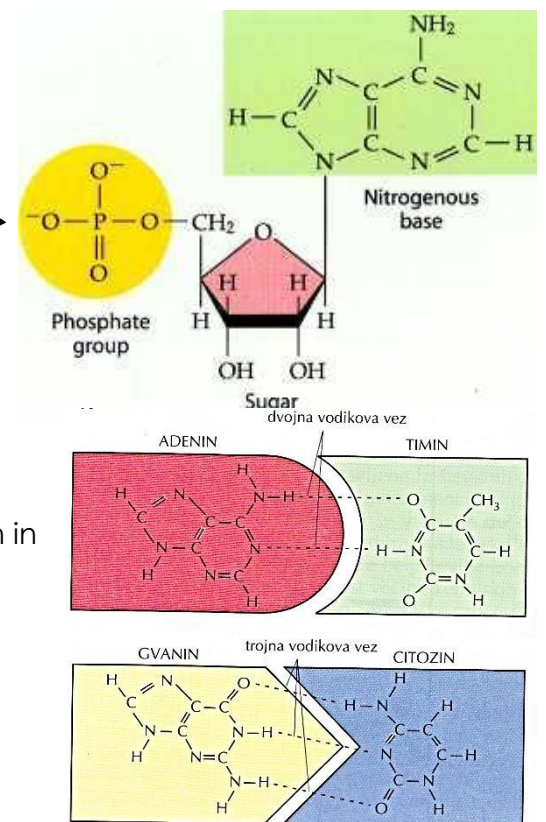
- **aminokislina** so monomeri beljakovin
- splošna formula aminokislina →
- aminokislina se vežejo z **peptidno vezjo** in tvorijo se polipeptidi
- polipeptidi so beljakovine, če je vsaj 50 aminokislin
- obstaja 20 različnih vrst aminokislin

- STRUKTURA BELJAKOVIN - konfiguracija
  - **primarna** → zaporedje aminokislin: določa obliko in delovanje beljakovine
  - **sekundarna** → kako se zvije v ravnini (vijačnica/**helikse** ali cikcakast prepogojem trak/**prepogojen list**)
vzrok: medmolekulske vezi
  - **terciarna** → kako se zvije v prostoru
  - **kvarternarna** → povezava večih polipeptidnih verig (**kroglasta oblika**-hemoglobin ali **nitasta oblika**-kolagen)
- **anfoternost**: dvojni značaj beljakovin, da lahko oddajajo protone (kot kisline) ali jih sprejemajo (kot baze)

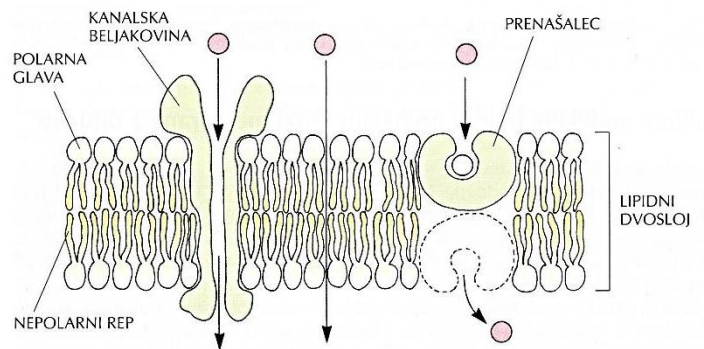
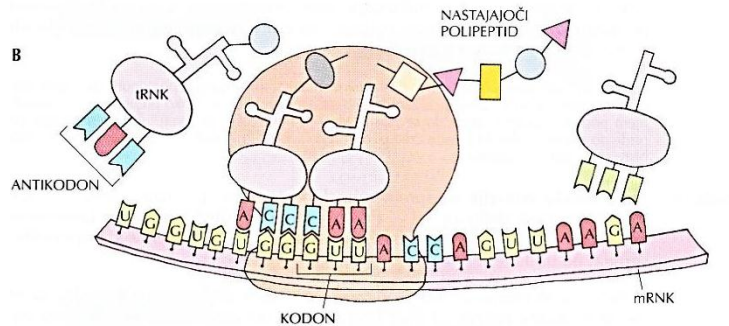
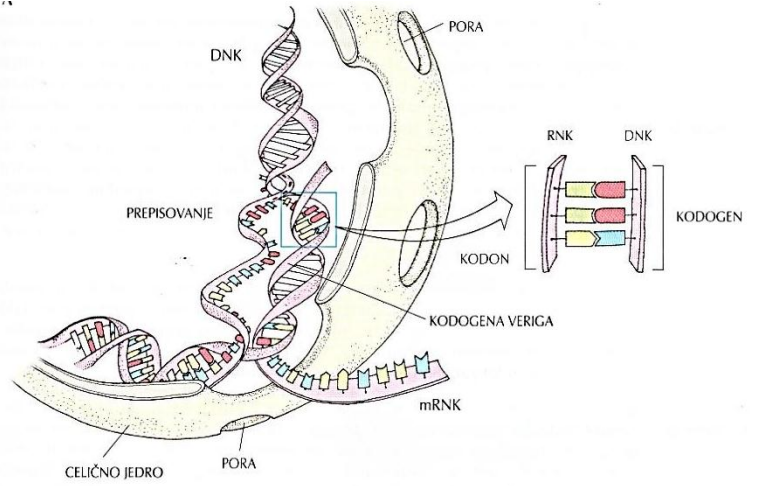
NUKLEINSKE KISLINE

- odkrite 1869 v jedrih ribjih semenčic, ato tudi v ribosomih, mitohondrijih in plastidih
- prenos dednih sporočil in določanje, katere beljakovine bodo nastale v celicah in kdaj
- **nukleotidi**: osnovni gradniki
  - **sladkor** – pentoza (RNK- riboza, DNK – deoksiriboza)
  - **dušikova baza** – adenin, gvanin, citozin, uracil (RNK), timin (DNK)
  - **fosfatna skupina**
- **NAD⁺** - dinukleotid
- med nukleotidi so **diestrške vezi** preko fosfatnih skupin
- med sladkorjem in bazo je **glikozidna vez**
- **dvojna vijačnica/helix** – dve polinukleotidni verigi (Watson in Crick 1953)
- **PODVAJANJE DNA**
  1. encim helikaza cepi vezi med bazami in verigi se razpirata
  2. na proste baze se vežejo nukleotidi iz citoplazme (sintetizirani iz mRNA)
  3. nastanek dveh enakih molekul DNA:
    - **semikonzervativno podvajanje** z delom stare in nove verige
- **GENSKI KOD** – vsi zapisi, kodirani v DNK
  - katera beljakovina nastaja, ja odvisno od zaporedja nukleotidov v verigi DNK
  - **kodogen**: zaporedje treh nukleotidov, ki določa eno aminokislino

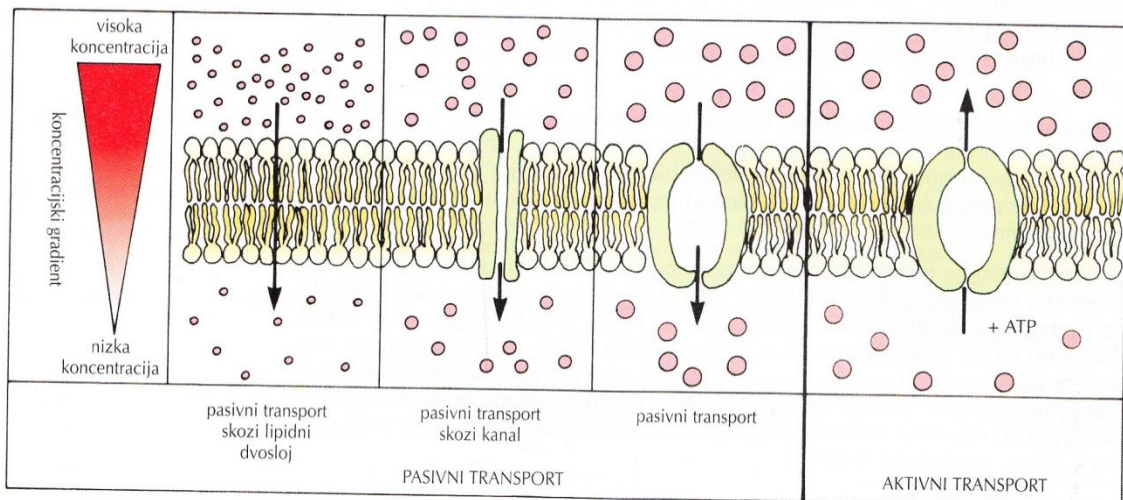

- **gen:** zaporedje kodogenov, ki določa zapis za en peptid
- **genom:** vsi geni v celici
- **PREPISOVANJE** ali transkripcija
  - DNK se razpre in nanjo se veže **obveščevalna RNK** (mRNK) - (komplementarna delu verige DNK) kodogen → **kodon** (na mRNK)
  - mRNK se odcepi od DNK in preide v citoplazmo in se veže na ribosome
  - vezavo omogoča **ribosomska RNK** (rRNK), sestavni del kromosomov
  - **prenašalna RNK** (tRNK) na ribosom prinese aminokislino in se veže na mRNK: kodon → antikodon (zapis na tRNK)

IZBIRNA PREPUSTNOST MEMBRANE

- celica spreminja propustnost membrane – je **izbirno propustna**
- skozi lipidni dvosloj z lahkoto prehajajo H_2 , N_2 , CO_2 in majhne organske molekule
- snovi prehajajo skozi membrano na dva načina: **pasivno** in **aktivno**
- načini pasivnega prehajanja:
  - skozi lipidni dvosloj
  - skozi pore v **kanalskih beljakovinah**
  - skozi **prenašalce** (beljakovine, na katere se delci začasno vežejo)
- pri aktivnem transportu je potrebna dodatna energija, saj največkrat prehajajo delci z območja z nižjo proti območju z višjo koncentracijo

DIFUZIJA

Difuzija je usmerjeno gibanje delcev v smeri padajočega **koncentracijskega gradienta**, ki poteka zaradi:

- razlike v koncentraciji snovi
- kinetične energije delcev topljenca

Je temeljni način transporta skozi membrane.

Anorganski ioni lahko tako prehajajo skozi pore kanalskih beljakovin – ti prehodi so hidrofilni, kar omogoča prehajanje ionov – so selektivno propustni.

OSMOZA

- selektivna difuzija, kjer prehaja skozi membrano le topilo
- **osmotski tlak**: sila, ki zaradi koncentracijskih razlik povzroči dvig stolpca sladkorne raztopine
- **hipotonična raztopina**: raztopina z manjšo koncentracijo topljenca kot v celici → lahko povzroči, da (živalska) celica nabrekne in počni zaradi prevelike količine vode
- **citoliza**: celični razpad, ko celica počni (**hemoliza**: rdeče krvničke počijo v destilirani vodi) → zaradi tega imajo organizmi nepropustno zunanje ogrodje
- živalske celice so večinoma v izotoničnem okolju
- rastlinske celice imajo močno celično steno: notranjost celice je hipertonična in obstaja turgorski tlak/**turgor**, zaradi katerega je celotna rastlina vzravnana
- **plazmoliza**: pojav, ko se celica zaradi osmoze tako skrči, da membrana odstopi od stene

BELJAKOVINSKI PRENAŠALCI

- polarne molekule in ioni prehajajo skozi membrano skozi kanalske beljakovine
- **membranski prenašalci**: začasno vežejo delce med prehajanjem → **pospešena difuzija**
- vedno le v smeri koncentracijskega gradienta → pasivni transport
- voda prehaja skozi posebne vodne kanale

AKTIVNI TRANSPORT

- potreben je dotok dodatne energije (ATP)
- posebne prenašalne beljakovine: **membranske črpalke**
- natrij-kalijeva črpalka črpa iz celice Na^+ in v celico K^+ (prevelika sta za pasivni transport zaradi hidratacijskega ovoja)

ENDO- IN EKSOCITOZA

- **endocitoza**: proces, ko celica zajame večje količine snovi zunaj nje (**fagocitoza**: žretje celice, **pinocitoza**: pitje celice)
- nastanek endocitotskega vezikla, ki se združi v prebavno vakuolo z lizosomi
- **eksocitoza**: endocitozi obraten proces izločanja uporabnih snovi in neuporabnih razkrojkov

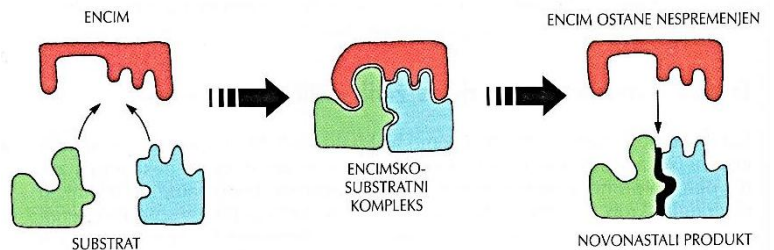
ORGANIZEM KOT ENERGIJSKI SISTEM

- **biotsko delo**: delo, ki poteka v organizmih (mehansko, električno in kemijsko delo)
- **avtotrofni** organizmi sami sintetizirajo organske snovi iz anorganskih: **biosinteza** (procesi, pri katerih se sintetizirajo snovi z višjo energijsko vrednostjo) → najpomembnejša je **fotosinteza**
- **heterotrofni** organizmi energijo dobijo iz organskih snovi v hrani
- celica energijsko bogate molekule (glukoza,...) razgrajuje postopno in **kemijsko potencialno energijo** hrani v primernejših molekulah → spojine s **fosfatnimi vezmi** (adenozin trifosfat **ATP**)
- metabolizem (presnova) → katabolizem (razgrajevanje) + anabolizem (izgrajevanje)

ENCIMI

- **biokatalizatorji** v živih bitjih: zmanjšajo aktivacijsko energijo
- zgradba encimov natančno ustreza določeni substratni molekuli, zapisana je na DNA
- **substrat**: podlaga, s katero reagira encim in se z njim združi v kompleks **encim-substrat**
- **aktivni center**: del encima, ki se prostorsko prilaga substratu (+ **koencim** – nebeljakovinski del molekule, vitamini, mikroelementi)
- VPLIVI NA DELOVANJE ENCIMOV:

- **pH**: odvisen od encima
- **temperatura**: optimalna 37°, pri previsoki temperaturi **denaturalizira** – poruši se struktura encima
- **koncentracija** encima in substrata

GLIKOLIZA

- začetni proces sproščanja energije
- iz glukoze nastaneta 3 piruvata
- v citoplazmi
- nastanejo 4 molekule ATP, 2 se porabita pri fosforilaciji

1. aktivacija glukoze = **fosforilacija** (vežeta se fosfatni skupini iz dveh molekul ATP)
2. razcepi se na dve triози gliceraldehid z eno fosfatno skupino
3. H₂ se odcepi iz vsake → izguba dela proste energije (na NAD⁺ → prenašalec vodikov)
4. na prosti mesti se vežeta fosfatni skupini iz citoplazme → aktivacija trioznih molekul
5. odcep fosfatnih skupin, nastanek 2 **piruvatov**

VRENJE

- proces sproščanja energije na anaeroben način
- **mlečnokislinsko** → mlečna kislina (piruvat sprejme vodike), živali in mlečno-kislinske bakterije
- **alkoholno** → etanol (najprej se odcepi CO₂, nato se vežejo vodiki), rastline in kvasovke
- vodiki od NADH+H⁺ → produkti vsebujejo več energije
- porabi se 5% E glukoze, ostala je v produktih
- potrebni so encimi in ATP
- poteka v citosolu

CELIČNO DIHANJE

- dokončna oksidacija organskih snovi
- kisik sprejme elektrone, se veže z H^+ in nastane H_2O
- $C_6H_{12}O_6 + 6O_2 + 6H_2O \rightarrow 6CO_2 + 12H_2O + (38 \text{ ATP})$

1. Nastanek aktivirane očetne kisline (Acetil koencim)

PIRUVAT $\rightarrow$ $CO_2 + 2H +$ Acetil CoA

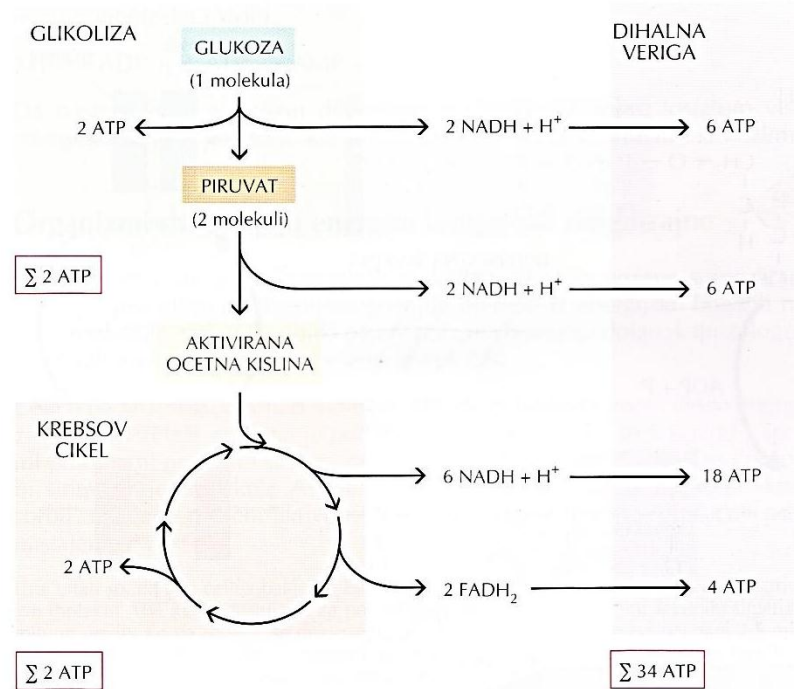
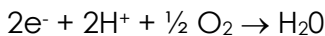
2. Kребсов cikel – cikel citronske kisline: 2 ATP

Acetil CoA se veže z oksacetatom, postopno se odcepljajo CO_2 in $2H$, dokler ne nastane spet oksacetat. Prenos energije iz preostanka sladkorne molekule na NAD^+ .

3. Dihalna veriga

Prenašanje e^- in p^+ z $NADH+H^+$ in $FADH_2$ na kisik

Vodik se razdeli na elektrone in protone (prenašalci elektronov so na notranj membrani mitohondrijev)

FOTOSINTEZA

- fotosinteza in kemosinteza (žveplove bakterije)
- fotoni rdeče in modre svetlobe
- v tilakoidnih membranah so molekule koloplasta a in b $\rightarrow$ fotosintetske enote
- $6CO_2 + 12H_2O \rightarrow C_6H_{12}O_6 + 6O_2 + 6H_2O$
- prvi produkt fotosinteze je fruktoza
- **klorofil** je organska spojina z ionom magnezija

1. Svetlobne reakcije fotosinteze

Pretvorba svetlobne energije v kemično: ko rdeča ali modra svetloba obseva kloroplast, elektron klorofila prevzame energijo fotona

Fotoelektronska transportna veriga: neciklična (cepitev vode do $NADH+H^+$, ATP in O_2 , ki izhaja), ciklična (nastanek ATP)

2. Temotne reakcije fotosinteze

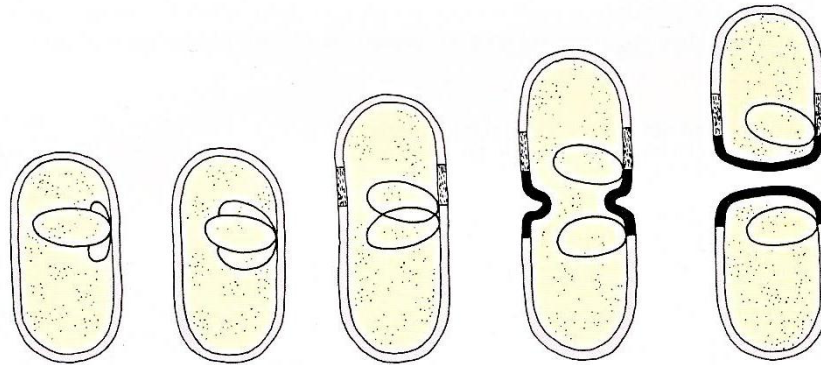
Calvinov cikel; vezava CO_2 in nastanek glukoze

DELITEV CELICE

CEPITEV PROKARIONTSKIH CELIC

- kromosom se pritrdi na celično membrano,
- podvojevanje kromosoma, profaza
- med kromosoma prične rasti membrana, kromosoma se razmakneta, anafaza

MITOZA – DELITEV TELESNIH CELIC

1) DELITEV JEDRA

a) profaza

i) zgodnja

- oblikovanje kromosomov – **SPIRALIZACIJA DNA** iz kromatina. Vsak kromosom je sestavljen iz dveh enakih podolgovatih **kromatid**, od katerih vsako tvori ena zvita molekula DNK. Kromatidi sta med seboj združeni s **centromerom** (zažetek med dvema kromosomoma).
- pojavn niti delitvenega vretena. V citoplazmi v bližini centriolov začnejo nastajati mikrotubuli (niti) nastajajočega delitvenega vretena.

ii) pozna ali prometafaza

- razpad jedrne molekule
Jedrni ovoj razpade na membranske mešičke, centriola dosežeta pola. Niti delitvenega vretena se zato lahko podaljšajo in se na posameznem kromosomu pritrdijo na **kinetohor**, t.j. skupek beljakovin na centromeru.

b) metafaza - kratek trenutek

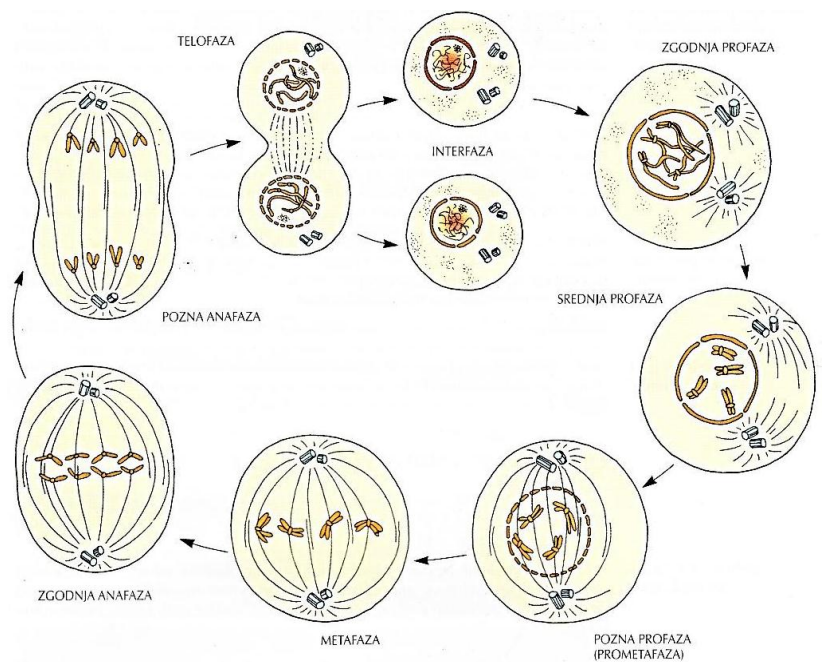
- kromosomi so na ekvatorju celice (najlažje opazovanje!)

c) anafaza

- skrčitev niti delitvenega vretena, ločitev kromatid

d) telofaza

- nastanek dveh novih jeder z enakim številom kromosomov
Delitveno vreteno postopoma izgine, začne se oblikovati jedrni ovoj. Kromosomi se despiralizirajo do svoje funkcionalne oblike, istočasno pa se znotraj jedra oblikuje jedrce. Praviloma sledi delitev citoplazme.

2) citokineza – DELITEV CITOPLAZME

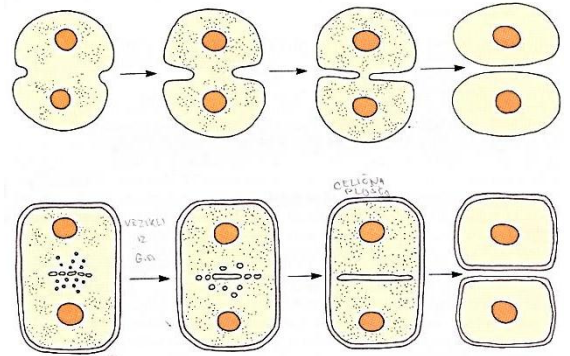
Ni del mitoze, temveč ločen proces, ki se začne hkrati z telofazo in je nujen za delitev celice.

i) živalska celica:

nastane **delitvena brazda**, ki citoplazmi nazadnje preščipne

ii) rastlinska celica:

nastane **delitvena plošča** (vezikli, ki vsebujejo iste snovi kot celična stena) na ekvatorju materinske celice, ki se širi od sredine navzven – celici ostaneta skupaj in sta povezani skozi pore v celični plošči – **plazmodezmami**. Nastaneta dve celični membrani in osrednja lamela.

3) interfaza

G1 – nastanek novih celičnih struktur

S – podvajanje dednega zapisa (tik pred mitozo!)

G2 – priprava na novo mejotsko delitev

MEJOZA

Redukcijska delitev! Celica $2n \rightarrow 4x$ celica n

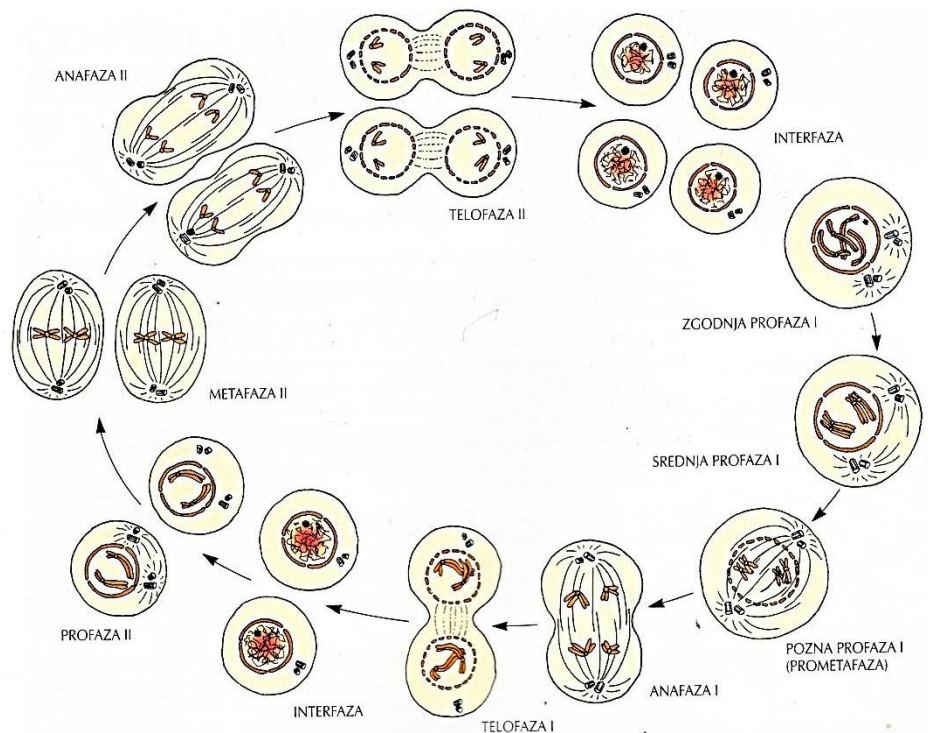
živali: spolne celice

rastline: trosi (spore) – nespolne razmnoževalne celice

MEJOZA 1 redukcija števila kromosomov

- nastanek **bivalentov** ali kromatidnih tetrad (23) – združitve homolognih kromosomov
- crossing over/**prekrižanje** – zamenjava delčkov homolognih kromosomov
- pri anafazi potujejo celotni kromosomi, ne le ena kromatida

MEJOZA 2 navadna mitoza

Evkariotska celica se je razvila iz prokariotske

- več teorij o tem, kako se je to zgodilo.
- nekateri mislijo, da so notranje membranske strukture nastale z uvihavanjem celične membrane
- **endosimbiontska hipoteza**: z endocitozo vključitev prokariota v drug prokariot in življenje v simbiozi – mitohondriji in kloroplasti naj bi bili nekoč samostojno živeči organizmi

MNOGOCELIČNOST

- **prednosti večjih organizmov**: hranjenje z manjšimi, odvzemanje svetlobe
- **zakaj so celice majhne**: razmerje med prostornino in površino. Večja ko je površina, več hrane lahko sprejme, večja ko je prostornina, več je porabi. Poleg tega jedro lahko nadzoruje dogajanje le v določeni količini citoplazme.
- nekatere celice (nekateri alge, glive, živali) imajo več jeder – mnogojedrne celice, ki lahko dosežejo velikost tudi nekaj decimetrov
- pri mnogocelični algi spirogiri so vse celice enake, vse se lahko razmnožujejo
- pri mnogocelični algi volvoks nekatere celice opravljajo vegetativno vlogo, druge pa se razmnožujejo: delitev življenjskih funkcij med celicami – diferenciacija
- pri večini mnogoceličnih organizmov so se skupine celic **diferenciirale** in s tem **specializirale** za opravljanje določenih funkcij. Take celice so navadno odvisne druge od drugih.